

Marginaal: Armoede en tweedeling

Serieuze wetenschap en een dubieus WRR-rapport

Geert Braam

Armoede. Het lijkt zoiets duidelijk, maar zoals overbekend is, kan de betekenis van het begrip sterk variëren. Keihard werkende mensen, zoals kleine boeren en middenstanders waren in de jaren dertig straatarm door faillissementen. Ook heeft lang gegolden: oud en arm. In ontwikkelingslanden, en daarin vooral in vele grote steden, heerst schrijnende armoede.

Hoe nu in Nederland anno 1997? Misschien komt men niet om van de honger, maar velen kunnen niet 'normaal' leven. Men spreekt daarom vaak van armoede en sociale uitsluiting in één adem. Misschien is die toevoeging nog zo gek niet. Wel heeft men er ook weer een operationaliseringsprobleem bij. Want soms wordt die uitsluiting nogal eenzijdig betrokken op arbeidsparticipatie, en raken de miljoenen niet-werkende ouderen uit het beeld. Een bijzonder geval is de schrijnende situatie van mensen in verpleeghuizen (met veel te weinig personeel). Hun situatie is buitengewoon armoedig, maar daarover leest men erg weinig.

De inhoud van het begrip armoede varieert dus sterk, maar is in zoverre redelijk constant, dat er steeds sprake is van iets schrijnends en mensonwaardigs.

Voor armoede in het rijke Nederland van de jaren tachtig en negentig is vele malen indringend aandacht gevraagd, niet alleen door onderzoekers, maar ook door onder andere de kerken. In 1991 schreven Brunt en Godschalk nog dat dit meestal tevergeefs was (Themanummer van de *Sociologische Gids* over armoede). Is hierin de laatste jaren verandering gekomen? Dat lijkt het geval te zijn. In de pers ziet men regelmatig berichten over dit onderwerp. Ook het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid doet zeer geïnteresseerd. Er verschijnen nota's (bijv. in 1996 *De andere kant van Nederland*), er zijn werkgroepen en conferenties en men verschaft omvangrijke subsidies voor onderzoek (een kleine greep: Muffels et al. 1995; Besselaar et al. 1996; Sociaal en Cultureel Planbureau 1996; Engbersen et al. 1996).

De essentiële vraag is natuurlijk of de arme mensen hiervan iets bemerken. Dat is bij lange na niet duidelijk. Het is zeker denkbaar dat men bij gebrek aan sociale onderwerpen met het begrip armoede een fraai stuk beleid voert, dat niet meer dan symbolisch is. Zo geeft het te denken als de minister opmerkt dat men voor de bijzondere bijstand de armen zo moeilijk kan opsporen. Ook opvallend was de haastige en vreugdevolle reactie van de heer Melkert op een studie die positief lijkt te zijn voor

zijn beleid (WRR 1997). Een oud verhaal: De minister omarmt het onderzoek dat in zijn kraam te pas komt.

We concentreren ons nu in het volgende op de wetenschappelijke kwaliteit van al dat onderzoek. Want het voorgaande voert naar een ander oud verhaal: Het is dringend gewenst dat de resultaten van wetenschappelijk onderzoek niet te veel interpretatieruimte toelaten. Ofwel: de resultaten dienen geldig en duidelijk te zijn. Dit impliceert ook dat men voldoende distantie ten opzichte van de opdrachtgever in acht moet nemen. De vraag is dus in hoeverre hiernaar in de genoemde studies is gestreefd. Het antwoord kan in de meeste gevallen gematigd bevestigend zijn, maar bij het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid Tweedeling in perspectief heb ik grote twijfels. Ik kom hierop terug.

Bezien we nu de diverse onderzoeken wat nader. Allereerst lijkt het een groot probleem hoe men zich uit de grote hoeveelheid informatie een redelijk duidelijk en eenvoudig beeld kan vormen. Immers, er worden vele en zeer verschillende gegevens gebruikt, talrijke indices gevormd, allerlei trends besproken en vele conclusies getrokken. Soms ziet men beknopte en goede overzichten (bijv. Besselaar 1996:118), maar die betreffen dan slechts een zeer beperkt deelgebied. Hieronder bespreek ik enkele aspecten wat nader.

Het begrip armoede. Al heel lang wordt in de literatuur het probleem van de definitie vermeld (bijv. objectieve versus subjectieve armoede; absolute versus relatieve armoede). Mijn indruk is dat de meeste onderzoekers zich hiervan goed bewust zijn en er verantwoord mee omgaan. Niet dat alle moeilijkheden opgelost zijn: Het punt van de operationalisering van sociale uitsluiting noemde ik reeds. Voorts is de suggestie van Engbersen et al. (1996) interessant om de definitie van armoede niet uitsluitend over te laten aan experts, maar daarin ook een rol toe te kennen aan zelforganisaties van armen en dergelijke. Ik heb mijn twijfels, want hoe voorkomt men daarbij willekeur?

De waarde van de gegevens. De gegevens voor de studies zijn uit verschillende bronnen afkomstig. Vooral het inkomenspanel onderzoek (IPO) van het CBS en het aanvullend voorzieningen onderzoek (AVO) van het SCP spelen een rol. Dus de onderzoekers werken deels met reeds verzameld materiaal. Opvallend is de zeer geringe aandacht voor de betrouwbaarheid van de gegevens: Hoe groot is de uitval in de steekproef, wat is de nauwkeurigheid van de afzonderlijke items. Het is toch overbekend dat het aantal werklozen griezelig onnauwkeurig kan zijn en dat de betrouwbaarheid van inkomensgegevens verre van vanzelfsprekend is. Aan de uitval in steekproeven kan men zeker niet voorbijgaan (zie o.a. Van Goor 1996).

Aantal armen. Afhankelijk van de definitie en de gehanteerde armoedegrens leveren de onderzoeken als resultaat een sterk variërend percentage armen, namelijk ruw-

weg tussen 6 en 20% (Engbersen et al. 1996:31). Die verschillen zijn hinderlijk, maar daaraan is vermoedelijk weinig te verhelpen. Wel is het duidelijk dat armoede een substantiële omvang heeft. Het gaat om honderdduizenden mensen. Ook over de sociale categorieën waarin armoede relatief vaak voorkomt, is wel enige overeenstemming (o.a. ouderen, eenoudergezinnen, werklozen). Maar daarmee houdt de overeenstemming ook op. Opvallend is voorts dat betrouwbaarheidsmarges vaak ontbreken.

Trends. Verandert het aantal armen in de loop van de tijd? Voor het antwoord op deze vraag moet de eerder vermelde betrouwbaarheid van gegevens acceptabel zijn, maar nu ook op verschillende tijdstippen. Is dit al geen kleinigheid, ook de vele mogelijkheden door verschillende definities en indices kunnen niet anders dan grote interpretatiemoeilijkheden opleveren. Toch tracht men te komen tot armoedebarmometers (Muffels et al. 1995) en armoedemonitors (Engbersen et al. 1996). Soms vat men alles samen in eenvoudige tabellen, op zichzelf goed bedoeld, maar men suggereert daarmee een duidelijkheid die er niet is (o.a. Sociaal en Cultureel Rapport 1996:185 en 230). Kortom, bij het vaststellen van trends grijpt men te hoog.

Verdelingen en tweedeling. Een volgende vraag is hoe de rijkdom of armoede zijn verdeeld, ofwel de mate van gelijkheid of ongelijkheid. Hier doen zich natuurlijk dezelfde problemen voor als bij trends, zeker als men wil nagaan hoe de verdelingen in de loop van de tijd veranderen. De WRR (1996) heeft zich hieraan gewaagd. Men heeft zich vrijwel niet om betrouwbaarheidsproblemen bekommerd. Wel heeft men terecht oog gekregen voor ingrijpende wijzigingen in de populatie (o.a. voor een zeer groot verschil m.b.t. de arbeidsparticipatie van vrouwen). Als daaruit echter conclusies voortvloeien als ‘de arbeidsparticipatie is groter dan ooit voorheen’ (1996:13), is dat voor wie zich de jaren zestig met een volstrekt overspannen arbeidsmarkt herinnert, uiterst merkwaardig (zie voor gegevens CBS 1971). De lyrische verhalen over ‘verloren poedels’ (collega Adriaansens in de NRC 1 februari 1997) zijn dan ook in hoge mate prematuur.

Dicht bij de armoede ligt ook het begrip tweedeling. Dat begrip betreft niet alleen verdelingen maar ook onder andere segregatie. Dat is niet eenvoudig vast te stellen (zie o.a. Blau 1975). Met name met ‘tweedeling’ is de WRR in de weer geweest. Van belang is dat men het onderscheid met verdelingen duidelijk onderkent. In eerste instantie lijkt dat het geval (1996:24), maar bij de behandeling van empirische gegevens is het onderscheid tussen verdeling en tweedeling volstrekt onduidelijk geworden (1996:76-77). Ook kan ik niet ontdekken dat men ‘tweedeling’ echt geoperationaliseerd heeft.

Heel ernstig wordt het als men een ‘toekomstverkenning’ over verdeling en tweedeling gaat maken. Nota bene over deze zeer complexe zaken en dan ook nog tot het jaar 2015. Voorspellen is moeilijk, dat weet men ook wel. Vandaar dat men grijpt

naar het middel van verschillende voorspellingen ('scenario's' heten die tegenwoordig). Men voelt blijkbaar toch wel aan dat dit niet afdoende is, want men voegt zwaarwichtige beschouwingen toe over de 'toekomst als sentizing concept' (1996:123) en lanceert zinnen als 'de wetenschappelijke methode heeft geen andere functie dan de verbeeldingskracht te ondersteunen'. Dit moet blijkbaar de voorspellingen over arbeidsparticipatie en dergelijke tot 2015 rechtvaardigen. Die betreffen verdelingen, maar men voegt toch telkens conclusies toe over tweedelingen (ten onrechte, zie hierboven en ook Blau, o.c.). Die formuleert men dan wel genuanceerd, maar in de aanbiedingsbrief aan de minister blijft die nuance achterwege. Men zegt namelijk dat, anders dan vaak wordt gedacht, de kansen voor een harmonieuze sociale ontwikkeling voor de middellange termijn zijn toegenomen. Dat kan in dit geval niet anders betekenen dan 'minder tweedeling'. Als men het rapport leest, krijgt men voorts te maken met een omgevallen emmer aan begrippen, met onduidelijke betooglijnen, met een zwakke behandeling van empirisch materiaal, met weinig aandacht voor zwakken en armen en met veel te hoge pretenties voor voorspellen. Laat men niet vervallen in de rol van waarzegger. Dat is slecht voor het aanzien van de sociale wetenschap en in het bijzonder voor de sociologie. Wat mij betreft verdient het rapport, om in het gebruikte jargon te blijven, niet eens de poedelprijs.

Ten slotte: Het armoedeonderzoek heeft duidelijk wel iets opgeleverd aan inzichten en feiten. Maar hoe nu verder? Zonder meer doorgaan lijkt me zeker niet goed genoeg. In het bijzonder problemen van operationalisering en betrouwbaarheid verdienen zeer zwaar te worden doordacht en aangepakt. Als het kan laat men de koppen bij elkaar steken, in plaats van elkaar onvoldoende doorwrocht in de dagbladpers te bestoken en elkaar met gebakken lucht op de hitlijsten te beconcurreren.

En daarnaast – als voorzichtige maar wel zeer ernstige suggestie – denken aan een geheel ander type onderzoek. Want sommige vragen zijn veel te veel achterwege gebleven. Bijvoorbeeld: Hoe bereik je en vind je de armen. Traditionele ingangen, zoals dominees en pastoors zijn er nauwelijks meer. Er is wellicht een ingang via Sociale Diensten. Vervolgens; hoe houd je goede interviews en welk complex diagnostisch instrument kun je ontwerpen om vast te stellen wat mensen dringend nodig hebben? Dus, de straat op en zoeken. Tegelijkertijd instrumenten ontwikkelen (expertsystemen?) om complexe menselijke situaties in beeld te brengen. Anders blijft de sociale wetenschap te veel luchtfietserij.

Geraadpleegde literatuur

- Blau, P. (1975) Parameters of social structure. In: P. Blau (red.) *Approaches to the study of social structure*. Londen: Open Books, p. 220-254.
- Besselaar, H., M. Kemperman en G. Jehoel Gijsbers (1996) *De sociale minima*. Den Haag: Vuga.

- Brunt, L. en J. Godschalk (1991) Armoede en ghettovorming in Nederland. *Sociologische Gids* 38 (1) 4-6.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1971) *Statistisch Jaarboek 1971*. Den Haag: SDU.
- Engbersen, G., J.C. Vrooman en E. Snel (red) (1996) *Arm Nederland*. Den Haag: Vuga.
- Goor, H. van (1996) Het lijk uit de kast: Non-respons in het Nationaal Kiezersonderzoek. *Sociologische Gids* 43 (3) 166-169.
- Muffels, R., H.J. Dirven en D. Fouarge (1995) *Armoede, bestaansonzekerheid en deprivatie: Rapport 1995*. Tilburg University Press.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (1996) *Sociale en Culturele Verkenningen 1996*. Den Haag: Vuga.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (1996) *Sociaal en Cultureel Rapport 1996*. Den Haag: Vuga.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1996) *Tweedeling in perspectief*. Den Haag: SDU.